

ROMANIČKI KAPITELI IZ KREŠEVA

Đuro Basler

U staroj franjevačkoj crkvi Sv. Katarine u Kreševu, porušenoj 1964. godine, četiri kapitela od stupova stajala su prevrnutu u južnoj lađi, i služila kao nosači za velike svijeće. Njihovo porijeklo je nepoznato.

Malo što je i inače poznato o kreševskim crkvama koje su prethodile današnjoj. Najstarija vijest potječe iz XVIII stoljeća. U pismu provincijala fra Filipa Lastrića, upućenom kanoniku kaločke katedrale Knezoviću dne 19. listopada 1758,¹ navodi se da je 11. srpnja 1398. godine bila u Kreševu posvećena kapela Sv. Marije, podignuta od četverouglasta kamena »na lijevoj strani crkve«. U vrijeme pisanja toga pisma kapela više nije bilo jer je vjerojatno razorena zajedno s crkvom 1524. godine. Od građevina iz srednjeg vijeka dotad se, naime, jedino bio sačuvao zid kojim je sakralni kompleks bio opasan i jedan toranj »na strani rijeke«, a u sakristiji nekoliko srebrnih i zlatnih predmeta, darovanih od kanonikovih predaka. Braća kreševskog samostana, hvaleći te davne dobročinitelje svoje crkve, možda su u ponečemu pretjerali, ali podaci o građevini i crkvenom inventaru, čini se, bili su autentični.

Samostan i crkva koji se spominju u navedenom pismu izgorjeli su u velikom požaru 7. travnja 1765. godine.² Nova građevina, vrlo skromna po veličini i opremi, podignuta je na brzinu dvije godine kasnije. Služila je kultu do 1855. godine, kada se fra Andrija Kujundžić (1794—1873) dao na posao oko podizanja nove crkve.³ Kao uzor poslužila mu je tada rimska bazilika San Pietro in Vincoli. Dijelove zidova i stupova on je podigao od stećaka s nekropole što se nalazila u Polju kod tzv. »Paškine kave«, pored ceste pred ulazom u Kreševo. Još 1880—1890. godine ljudi su se živo sjećali prijevoza tih stećaka, a slikovito ga opisuje i fra Ignacij Strukić 1899. godine rečenicom: »Ovih stećaka ima u sadašnjoj franjevačkoj crkvi u Kreševu, kamo su ih god. 1854—1855. gradeć crkvu puno privukli i za stupove i kao ukras oko glavnih crkvenih vrata postavili.«⁴ Kujundžićevu crkvu pregradio je 1924. godine arhitekt Karlo Paržik u stilu romaničke bazilike, a sve to je srušeno 1964. godine da bi se dobio prostor za novu građevinu od željeza i betona.



Romanički kapitel iz Kreševa

Ostat će tajna odakle je sve Kujundžić uzimao kamen za gradnju. Prema Strukiću, on je osim stećaka iz Polja uzimao i kamen iz majdana u Mratinićima. Međutim, u Polju, zapadno od sastava Hrmze i Ljuskave, a prema Kreševčici, nalazile su se još u XIX stoljeću ruševine nekog naselja i jedna građevina vrlo debelih zidova. Po tradiciji to je bilo staro Kreševo s gradskom crkvom.⁵ I otuda su mogli potjecati ti kapiteli.

Budući da se kod »Paškine kave« za ljetnih vrućina i danas još sasuši prostor koji je po obliku i veličini sličan crkvi, vrlo je vjerojatno da ti kapiteli potječu upravo s tog mjesta.⁶ Oni su mogli biti dovučeni u samostan u toku gradnje crkve 1854—1855. godine a da pri tome nisu bili ni osobito zapaženi. Fra Andrija Kujundžić je dobro učinio što ih je barem sačuvao.

Jedna fabula o Kreševu zapisana je kod Daniela Farlatija kao historijski podatak: »U starom Kreševu«, kaže on, »nalazila se katedrala sa biskupom, pa su je (oko 1200. god.) razorili patareni«.⁷ Tu priču Farlatiju je prenio fra Filip Lastrić, aplicirajući uz to na Kreševo događaje koji su se bez sumnje odnosili na sjedište djeda Crkve bosanske u Visočkom polju i rezidenciju franjevaca u Milima, današnjim Arnautovićima. U Kreševu je, dakle, još u XVIII stoljeću tinjala legenda o postojanju neke značajnije crkve, što i dokazuju ti kapiteli. O njoj se, uostalom, još i danas priča.⁸

Osim toga, ostaju kao činjenica četiri kapitela, »otkrivena« tek 1950. godine kada, međutim, nitko više nije umio objasniti njihovo porijeklo. Bili

su godinama u svom ambijentu i funkciji neupadljivi, a sretno su izmakli zloj sudbini prilikom pregradnji crkve 1924. i 1964. godine. Jasno je jedno: oni nisu bili oštećeni požarom, što znači da se nisu zadesili u crkvi koja je izgorjela 1765. godine. Relativno dobra sačuvanost odaje da oni nisu nikada stajali negdje visoko u građevini, i da su prilikom rušenja pali na mekano tlo — bilo na svježju osipinu od zidova, bilo na ledinu. Otkriveni su nablizu, što znači da je ruševina stajala u ravnici, u polju, i brzo bila zatrpana vlastitom građom. Bili su vrlo dugo izvan domašaja ljudi.

Kapitel br. 1. Kapitel od lapora u obliku kocke (Würfelkapittel). Na uglovima stoje ljudske glave s bivoljim rogovima, tubastim nosom, izbočnim očima i polumjesečasto iscerenim ustima. Iz njih se izvijaju repovi zmija koje se nekoliko puta isprepliću, pa glavama priliježu uz čela susjednih likova. Velika i kovrčava brada u pramenovima se spušta od lica prema donjem dijelu korpusa, i popunjava sav prostor koji je preostao izvan spleta zmija. Tijelo im je prekriveno relativno velikim ljušturama. Pri dnu kapitela nalazi se disk polukružnog ruba, a pri vrhu kvadratični plint. Sve četiri strane kapitela nose isti ornamentat.

Dimenzije: visina 53,0 cm; dužina gornje strane 49,4 cm; promjer donjeg plinta 32,4 cm.

Kapitel br. 2. Daleka reminiscencija korintškoga stupovnog reda. Ornamentat se sastoji od dvije zone. Na donjoj trećini iz snažnog profiliranog diska izvija se biljni motiv koji se prelijeva u kružno izbočenje. Na njezinu gornjem rubu sjedi na svakom uglu fantastično oblikovana ptica slična sovi ili nekoj drugoj grabljivici raširenih krila. Na čeonj strani, na mjestu flosa stoji križ proširenih krakova, smješten u naroskanom krugu. Donji njegov krak produžava se sve do polovine kapitela. Gornji kvadratični plint sastoji se od dvije etaže. On je uvučen kod flosa, a odsječen na uglovima. Sva četiri lica nose isti ornamentat. Materijal je lapor.

Dimenzije: visina 51,0; gornja širina 48,0 cm; promjer donjeg plinta 26,5 cm.

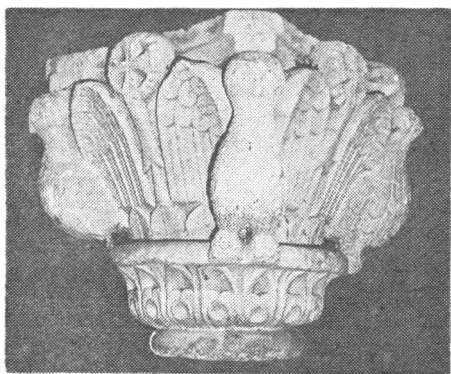
Kapitel br. 3. Znatno modificiran korintški stupovni red. Donju trećinu zaprema zdjela na disku s ukrasom od naizmjenično položenih biljnih kombinacija. Preostali gornji dio nosi na uglovima ptice oštarih i prema dolje zavnutih kljunova, čije jedno krilo je rašireno prema susjednoj plohi. Između ptica stoji kalež (*Gradalis*, njem. *Gral*) iz kojega izrastaju dva lista vinove loze, spuštena prema dolje. Na dvije strane su kalež i listovi naznačeni samo u obrisima. Na tim stranama je donji dio kapitela samo grubo otesan zubačom. Dvoetažni plint pri vrhu uvučen je prema sredini plohe tako da ustupa mjesto kaležu, dok su mu uglovi odsječeni. Kapitel je izrađen od lapora.

Dimenzije: visina 54,0 cm; gornja širina 47,0 cm; promjer donjeg plinta 26,0 cm.

Kapitel br. 4. Na pletenici od dva pruta stoje na svakom licu po dvije ptice spuštenih krila, zobljući, okrenute prema leđima, grozd smješten unutar heliksa koji izvire iz sredine lica. Na mjestu flosa stoji ljudska glava

s krilima, slična kerubinu. Kapitel se ispod pletenice ponešto suzuje, a zatim prelazi u naglašeni torus. Motiv se ponavlja na sva četiri lica, a materijal je lapor. Dimenzije: ukupna visina 41,0 cm; gornja širina 38,0 cm; promjer donjeg plinta 28,0 cm.

Iako različiti u svojim obrisima, pa i po ukrasu, može se ipak zapaziti međusobna srodnost i sličnost u koncepciji ornamenta, osobito kod primjerala br. 2, 3 i 4. Broj 1, 2 i 4 su podjednako tretirani na sve četiri strane,



Romanički kapitel iz Kreševa



Romanički kapitel iz Kreševa

dok je br. 3 na dvije plohe ostao zanemaren, pa se čini da je stajao u sredini neke bifore. Kapiteli potječu iz iste radionice, pa su se, bez sumnje, nalazili i u istoj građevini.

Prikazi na površinama imaju sasvim određen sadržaj, oni su tematski bliski nekim poznatim spomenicima. Iz usta deformiranih ljudskih glava na primjerku br. 1 — fantazija romaničkih klesara u većini ne insistira na vjernoj anatomske interpretaciji prikazanog bića — izvijaju se zmije, dok se na sličnom kapitelu u bivšoj benediktinskoj crkvi u Oberstenfeldu iz usta relativno korektno prikazanog ljudskog lica izvija na sličan način — stablo.⁹ Gotovo identičan motiv se vidi i na jednoj konzoli u kapeli zamka Tullau kod Schwäbisch Halla.¹⁰ Čini se kao da se time aludira na Mojsijevu Genezu. Kapiteli iz Oberstenfelda i Tullaua predstavljaju u tom slučaju Riječ (*Logos*) po kojoj je stvoren svijet, dok je na kreševskom primjerku prikazan Satan kako navodi Adama da zagriže vočku s Drveta spoznaje. Otuda i različita interpretacija lica: u Oberstenfeldu korektan ljudski lik, a u Kreševu nakaza. U oba slučaja su, dakle, u pitanju starozavjetni motivi stvaranja i

prvog grijeha. Tema liturgički odgovara u lađu crkve. Nešto drugačiji je kapitel iz kapele na Michelsbergu kod Cleebronna u Württembergu,¹¹ gdje se dvije zmiје isprepliću, a repovi im izrastaju iz grla ljudskih glava. Varijantu tog motiva predstavlja i jedan kapitel iz samostanske crkve u Quedlinburgu,¹² gdje zmiје iz usta fantastične životinje prerastaju u dvopruti pleterni ornamenat. Kapiteli br. 2, 3 i 4 inspirirani su Apokalipsom, dakle temom koja po liturgičkim normama spada u kor (oltarski prostor) crkve. Križ u aureolu, kalež s listovima loze i grozdovi što ih zoblju ptice, očito aludiraju na Spasenje. Ponešto izuzetan je kerubin na br. 4. Prvi grijeh s kapitela br. 1 konfrontiran je, kako vidimo, Otkupljenju, a Stari zavjet Novom.

Primjera za komparaciju s ovim motivima je mnogo, pogotovu ako se uzmu u obzir samo ptice kao detalj. One se, naime, upadljivo ističu kod ukrašavanja romaničkih kapitela, među kojima se može spomenuti jedan stup iz kapele zamka u Nürnbergu,¹³ nekoliko stupova u Quedlinburgu,¹⁴ jedan pilastar u Aubu,¹⁵ kapitel u klastru samostana Silos,¹⁶ pa u stanovitoj mjeri i onaj iz kapele na Michelsbergu kod Cleebronna.¹⁷

Navedeni primjerci potječu iz vremena od sredine XI do početka XIII stoljeća. S obzirom na stilsku čistoću i tehničku dotjeranost, kreševski kapiteli bliski su tim spomenicima, ali ih se zbog položaja na periferiji svijeta romanike može datirati u nešto kasniji odsjek te epohe, iako, možda, za to nema nekoga jačeg opravdanja. Sve njih veže u jednu zajednicu neki mistični simbolizam izrečen na ezoteričan način.

Pojava tih kapitela u srednjoj Bosni ne iznenađuje pošto je 1940. godine bio u Sarajevu otkriven primjerak¹⁸ koji je motivom isprepletenog pruća osobito blizak primjerku br. 4. Romanika je, dakle, našla na neki način put sve do u ovaj goroviti kraj. Umjetnost kreševskog majstora čini se da ima zajedničke korijene s radionicama u srednjoj Evropi, prije svega njenim južnijim regijama. Bavarska i Württemberg su, naime, pokrajine koje u ovom slučaju najviše dolaze u obzir. Tek jednim dijelom te niti vode i u Saksoniju, u Quedlinburg, za čije kamenoresce se, međutim, tvrdi da su došli »s juga«. Čudni dojmovi što ih u promatrača izaziva romanička skulptura stvorili su i inače u Evropi famu o stranom porijeklu njenih majstora. Tako se znatan dio te fantazmagorije pripisuje irskim benediktincima, ili pak ljudima iz Lombardije.¹⁹

Kapiteli iz mediteranske regije, pogotovu oni iz Francuske, donekle se razlikuju od primjeraka iz srednje Evrope, budući da se njihove plohe vrlo rano, već u XII stoljeću, ukrašavaju banalnim biblijskim motivima i pričama bez osobite mistične pouke.²⁰ Oni tako utiru put sholastičkoj gotici, virtuoznoj u građevinskim konstrukcijama, ali primitivno bezazlenoj u tematici skulptorskih dekoracija. Genije gotičkih majstora, čini se, iscrpio se u tehničkim eksperimentiranjima.

Što se tiče vremena kada je u Bosni mogla postojati pogodna atmosfera za njegovanje romaničkog stila u punini svoga izraza i kvaliteta, nije potrebno osobito opširno ponavljati tok povijesnog razvoja zemlje u XI i XII stoljeću. Prilika je postojala osobito u doba povezanosti s Hrvatskom u drugoj polovini XI stoljeća, kada se u dokumentima javlja i prvi spomen bo-

sanskog biskupa kao splitskog sufragana.²¹ Benediktincima je tada, makar i za kratko vrijeme od dvadesetak godina, bio otvoren put u Bosnu. Ciborij iz Rogačića²² i doprozornik s grada Sokola na Plivi²³ vjerojatno pripadaju u to doba. Taj razvoj je onda prekinut prodorom Arpadovića prema Jadranu



Romanički kapitel iz Kreševa



Romanički kapitel iz Kreševa

u prvim godinama XII stoljeća, što u Bosni počinje podgrijavati nastojanja za samostalnošću. Podlaganje Duklji, zatim vlasti mađarskih kraljeva, te — konačno — Bizantu, a sve to u prvih osam decenija XII stoljeća, izaziva, možda, povremene nemire, između kojih su ipak mogli nastupiti i intervali pogodni za podizanje reprezentativnih građevina. Konačno je i Kulinova vladavina oko 1180. do 1204. godine mogla pružiti podstreka za veću građevinsku djelatnost. Skroman dokaz za to je crkva u Muhašinovićima (Biskupićima) kod Visokog.²⁴

Nije isključeno da je u Bosni u toku XI i XII stoljeća djelovalo nekoliko kamenorezačkih radionica raznog porijekla i tradicija. Ta kreševska radila je vjerojatno poslije one u Rogačićima i na Sokolu, a prije Muhašinovića. Njezini majstori djelovali su u atmosferi primarnog ezoterizma, u Evropi inače široko razvijenog u XI i XII stoljeću, koji je onda u Bosni produžio vijek još za mnogo vremena — sve do u odmaklo XV stoljeće,²⁵ ispoljavajući na stećcima mnoge crte formalnog izraza, pa čak i duhovnog sadržaja romanike. Umjetnost stećaka, u biti indigena, sva je ispunjena reminiscencijama na epohu visoke romanike.²⁶ Kreševski kapiteli su, naprotiv, još izvorno svježiji u smislu romanike, a po tome neposredni predstavnici toga stila u svom primarnom izrazu.

Bilješke:

- ¹ I. Strukić, Povjestničke crtice Kreševa i franjevačkog samostana, Sarajevo 1899, str. 37—40.
- ² I. Strukić, o. c., str. 54.
- ³ I. Strukić, o. c., str. 55—59.
- ⁴ I. Strukić, o. c., 6.
- ⁵ I. Strukić, o. c., str. 5—7.
- ⁶ Đ. Basler, Kreševo-Kiseljak-Fojnica, topografska građa, Glasnik Zem. muzeja, N. s. IX (1954), str. 306.
- ⁷ D. Farlati, Illyricum Sacrum, Tom. IV, Venecija 1769, str. 46: »... ipsamque aedem cathedralem haeretici, simul cum urbe episcopali, diruissent; regio illa per annos circiter quinque ac triginta episcopo caruit.«
- ⁸ V. Dumbović, Kreševo do pada Bosne pod Turke, Nova et vetera 1977/2, Sarajevo 1977, str. 99.
- ⁹ E. Bock, Schwäbische Romanik, Stuttgart 1973, str. 184, sl. 204.
- ¹⁰ E. Bock, o. c., str. 213, br. 249.
- ¹¹ E. Bock, o. c., str. 22—23, sl. 11—13.
- ¹² H. Busch, Germania Romanica, Beograd 1965, sl. 76.
- ¹³ H. Busch, o. c., tab. 108.
- ¹⁴ H. Busch, o. c., tab. 74—75.
- ¹⁵ E. Bock, o. c., str. 81, br. 96.
- ¹⁶ J. O. Echagüe, España mística, Bilbao 1964, str. 37, sl. 38.
- ¹⁷ E. Bock, o. c., str. 24, sl. 14—15.
- ¹⁸ D. Sergejevski, Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici, Glasnik Zem. muzeja, N. s. II (1947), str. 43—45.
- ¹⁹ Dj. Basler, Neke likovne paralele stećcima, Naše starine XIII, Sarajevo 1972, str. 129.
- ²⁰ G. Zarnecki, Romanik, Stuttgart 1970, str. 53—106.
- ²¹ K. Draganović, Povjest Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, str. 712—713.
- ²² I. Čremošnik, Izvještaj o iskopinama u Rogačićima kod Blažuja, Glasnik Zem. muzeja N. s. VIII (1953), str. 303—315.
- ²³ I. Bojanovski, Sokol na Plivi, Naše starine XIII, Sarajevo 1972, str. 61, sl. 23.
- ²⁴ Č. Truhelka, Natpis Kulina bana, Glasnik Zem. muzeja X (1898), str. 617—622.
- ²⁵ Đ. Basler, Apokaliptička poruka stećaka, Dobri Pastir XXIV, Sarajevo 1974, str. 25—36; isti, Orfički elementi u simboličkim stećcima, Dobri Pastir XXVI, Sarajevo 1976, str. 79—96.
- ²⁶ Đ. Basler, Die mittelalterlichen Grabsteine in Bosnien und der Herzegovina, Kunst und Geschichte in Südost-Europa, Recklinghausen 1973, str. 119—122.

ROMANESQUE CAPITALS FROM KREŠEVO (Bosnia)

by Đuro Basler

Four Romanesque capitals, found in the ruins of the old Franciscan church at Kreševo are dealt with in the article. The origin of the capitals is unknown, but they were most probably brought at the time when the church was restored (1854—1855) after the great fire in 1765. There was an 18th century legend at Kreševo, however, that once an old important church existed, and the mentioned capitals now confirm that legend. Although differently ornamented, the capitals have still a similar conception of ornaments. By comparing a series of capitals in Europe with the Kreševo ones, the author concludes that Kreševo capitals, owing to their stylistic purity and elaborate execution, could be dated between the mid-11th and the early part of the 13th century. Owing to the peripheral position of Bosnia, however, a later date may also come into consideration. The Kreševo master's art has common roots with the Central European workshops, particularly — stresses the author — with Bavaria and Württemberg.